

Željko Tomičić

Suhopolje – *Kliškovac*: Od toponima do arheološke spoznaje!

UDK: 811.163.42'373.21 (497.5 Kliškovac)
904 (497.5 Kliškovac)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. 7. 2009.

Prihvaćeno: 4. 7. 2009.

Željko Tomičić

Institut za arheologiju

HR, 10 000 Zagreb

Ulica grada Vukovara 68

zeljko.tomicic@iarh.hr

| 229

Autor u prinosu iznosi sažetu sliku rezultata sustavnih arheoloških istraživanja koja su potaknuta analizom toponima, što je bila i jedna od bitnih sastavnica u dugotrajnim nastojanjima slavljenika akademika Stjepana Gunjače. Uvodno se iznose poneki temeljni podatci o značenju i rasprostranjenosti toponima tipa Klisa. Slijedi sažet prikaz arheoloških interdisciplinarnih istraživanja i pribavljenih spoznaja na položaju Kliškovac u Suhopolju. Potom autor u kronološkom slijedu ocrta arheološko-povijesne obrise bliže okolice nalazišta i pokušava oblikovati sliku otkrivenog nalazišta i njegovu važnost u predosmansko doba.

Ključne riječi: *Suhopolje–Kliškovac, toponimija, arheologija, srednji vijek, groblje, crkva*

UNATOČ NAŠIM skromnim pokušajima držimo kako jezik – barem ne naš – nije u stanju odužiti se subjektu ovoga našeg priloga. Naš je tekst samo skroman prinos obilježavanju stote godišnjice rođenja jednog od istinskih velikana hrvatske arheologije i povijesti, akademika Stjepana Gunjače, koji je iznimnim prinosima zadužio brojne naraštaje arheologije hrvatskoga srednjeg vijeka. Vertikala istraživača arheologije hrvatskog ranoga srednjovjekovlja, promatrana od razdoblja fra Luje Maruna i don Frane Bulića do naših dana, nezamisliva je bez životnog djela Stjepana Gunjače. Upravo je on ta važna karika i prenositelj golemog znanja o hrvatskom prostoru te njegovoj bogatoj i slojevitoj srednjovjekovnoj materijalnoj i duhovnoj kulturi do naših dana. U konačnici njegov je životni opus pridonio toliko važnom integriranju tog nacionalnog kulturnog fundusa Hrvata u svekoliko naslijeđe Europe.

Posebice važnom sastavnicom Gunjačina sjajnog prepoznavanja i čitanja prostora bila je svakako toponomastika. Zahvaljujući filološkoj i povijesnoj naobrazbi, koja uključuje i kritičko tumačenje toponima u prostoru kao prvorazredne izvorne građe raspršene kroz stoljeća, Gunjačini su radovi s tog područja pokazatelj njegova poznavanja prostora, odnosno zanimanja za podrijetlo ili korijene naših temeljnih struktura.

Pridružujući se tom velikom zanimanju Stjepana Gunjače, odabrali smo, čini nam se utemeljenim, arheološke spoznaje do kojih smo došli upravo proučavanjem toponimije, odnosno usporedno arheološkog nalazišta prepoznatog i otkrivenog zaslugom tumačenja mjestopisa *Kliškovac* u neposrednoj blizini današnjeg općinskog središta Suhopolja. Međutim, prije nego se u nastavku osvrnemo na to važno srednjovjekovno nalazište, iskoristit ćemo nekoliko izvornih citata iz radova Stjepana Gunjače, koji će svakako upotpuniti važnost proučavanja filoloških istraživanja.

“Ako o nekom vremenskom periodu nemamo historijskih podataka, onda toponomastika ostaje jedino pomagalo historijskoj znanosti, i kad se neki toponim sačuva makar u transformiranom obliku, ipak nam može mnogo toga reći.”¹

Već taj citat bio bi sam po sebi dovoljan da nas uvede u središte naših promišljanja. Ipak, odlučili smo se za još poneki, koji se savršeno uklapa u naš arheološko – povijesni scenarij.

“Kako trajanje toponima uvelike ovisi o kontinuiranju naseljenosti neke regije, jer su u trajnoj upotrebi ili se predaju u baštinu pa se dugo čuvaju, to su, obr-

nuto, za toponomastiku najpogubniji oni turbulentni periodi u kojima se stanovništvo pokreće sa svojih pradedovskih sjedišta, a zamjenjuju ga novopridošlice. Još je gore ako stara naselja dugo ostaju pusta, pa se stara toponomastika nema od koga ubaštiniti. O načinu smjene stanovništva, a osobito o vremenskom hijatusu ovisi i baštinjenje starih toponima.”²

“Za nestajanje toponomastike najpogubniji su bili periodi dugotrajnih pokreta prilikom seobe naroda i kasnije za prodiranja Turaka i njihova izгона od 15. do 18. st.”³

Traganje za arheološkim nalazištem koje smo naslutili pod toponimom *Kliškovac*, odnosno *turski grad*, nedaleko od općinskoga središta, desetak kilometara istočno od grada Virovitice, započelo je terenskim obilascima pretpostavljenog položaja još 1989. godine.⁴ Tijekom našeg kasnijeg upornog i dugotrajnog djelovanja u sustavnim istraživanjima na području općine Suhopolje, posebice na poznatom ranosrednjovjekovnom i keltsko–latenskom groblju na položaju *Veliko polje* kraj sela Zvonimirova, nikada nismo iz našeg vidnog polja izostavljali položaj *Kliškovac* u Suhopolju.⁵

Što nas je navelo na istraživanja u Suhopolju na položaju *Kliškovac*? U široj okolini Virovitice susrećemo se s toponimom tipa *Klisa*, primjerice *Velika Klisa*, južno od Suhopolja u blizini Levinovca, potom *Črljena Klisa*, kraj Pitomače i, *Kliškovac*, kraj Suhopolja. Dakle, na relativno malom zemljopisnom prostoru podravskog dijela Slavonije postoji koncentracija tog mjestopisa koji upućuje na realnu mogućnost postojanja crkava iz razdoblja koja prethode osmanskim osvajanjima. Dakle, iza toponima *Klisa* može se očekivati horizont srednjovjekovnoga sakralnog graditeljstva, koji je jasan putokaz posebice filolozima i arheolozima, odnosno stručnjacima iz ostalih humanističkih polja, povijesti, povijesti umjetnosti, teologije, u njihovim pokušajima rekonstrukcije i razumijevanja srednjovjekovnoga krajobraza.

Koliko nam je poznato, na značenje toponima *Klisa* u našoj stručnoj literaturi prva je upozorila vrsna povjesničarka umjetnosti A. Horvat, osvrćući se na kulturno–povijesno sakralno naslijeđe Like.⁶

Rasprostranjenost toponima *Klisa* u širim europskim i azijskim prostorima upozorila je filologe već dav-

1 Gunjača 1991, str. 125.

2 Gunjača 1991, str. 125.

3 Gunjača 1991, str. 125.

4 Suradnja Instituta za arheologiju i Gradskog muzeja Virovitice.

5 Terenski obilasci 2003. i 2004. godine.

6 Horvat 1975, str. 128.

no na činjenicu da je riječ o preinaci starijeg jezičnog predloška! Prema tumačenju jezikoslovca Petra Skoka od grčkog *ἐκκλησία* > latinskog *ecclesia* “skupština”, (apstraktum grč. *ἐκκαλέω* “sazivam”), tj. panromanskoga grecizma oblikuje se riječ koja označava “crkvu”.⁷ Ta se riječ pobjedničkim hodom kršćanstva proširila Sredozemljem, posebice na prostorima romanskih jezika, na kojima susrećemo mnoge inačice.⁸

Premda se u slavenskim, kao i germanskim jezicima riječ crkva izvodi iz grč. *κυριακή* (slav. *crkva*, njem. *Kirche*), toponimi tipa *Klisa* izvode se upravo iz ranije spomenutog panromanskog grecizma. Turska riječ *Kilisâ* u značenju crkva, preinačena je i izvedena iz starije preostale grčke jezične podloge, koja je povijesnom zbiljom zatečena još u počecima turskih osvajanja Male Azije, dakle na ozemlju i grčkom govornom području nekadašnjeg Bizantskog Carstva. Potom se taj toponim, osvajanjem Balkanskog poluotoka i ostalih dijelova koje je zaposjelo Otomansko Carstvo, proširio na značajne dijelove Europe, točnije, sve do zapadnih granica turskih kasnosrednjovjekovnih i novovjekovnih širenja, koja sežu duboko u kasnosrednjovjekovnu Hrvatsku. Toponimi *Kilisa* ili *Klisa* susreću se kao orijentiri u prostoru uvijek na položajima na kojima su osvajači zatekli kršćanske bogomolje.

Prema mišljenju Petra Šimunovića, vrsnog pobornika suvremene lingvistike, a posebice onomastike, zemljopisna imena valja shvatiti kao nosioce određene obavijesti kojima se orijentiramo u prostoru, jer se toponimi uvijek stvaraju kao uređeni sustav znakova sa socijalnom funkcijom identificiranja i diferenciranja zemljopisnih objekata na određenom prostoru.⁹ Stoga se kasnije oblikuju “...zone intenzivnih migracija i nadslojenih etnija i jezika, koji su svjedočanstva svoje nekadašnje prisutnosti uskladištili u onomastičkim podacima”.¹⁰ Te su spoznaje jasan putokaz i u našoj raspravi, u kojoj vrlo sažeto nastojimo slijediti samo poneke najvažnije toponime tipa *Klisa* ili *Kilisa*, putujući od Istoka Otomanskog Carstva prema spomenutom području kasnosrednjovjekovne Hrvatske.

U zapadnom dijelu Azerbajdžana susrećemo, primjerice, toponim *Qara-Kilisi* (“crkva smrti”), potom posebice manastirski kompleks s kapelom *Yeddi*

Kilisa (“sedam crkava”), dok je u sjeveroistočnom dijelu današnjeg Irana položaj *Kara Kilisa* (“crna crkva”, tj. armenska crkva i manastir sv. Tadeja). Nadalje, u armenskom dijelu današnje Turske nailazimo, primjerice, na toponime *Verin – Kilisa*, i osebujan sakralni objekt – *Akdamar Kilisesi*, tj. crkvu sv. Križa, posljednju preostalu katedralu Armenske crkve, oslikanu zidnim freskama, na otočiću Akdamar na jezeru Van.

Jačanjem turske moći u Anatoliji, u srcu Male Azije, od doseljavanja prvih Turaka potkraj 11. stoljeća pa do pada Konstantinopola godine 1453., razvijala se i širila politička, gospodarska, društvena, intelektualna i kulturna povijest te regije, dok je Bizantsko Carstvo postupno propadalo, a Anatolija prešla pod potpuni turski nadzor i postala središtem Otomanskog Carstva, tj. križištem prometnica iz središnje Azije, Srednjeg Istoka i Sredozemlja. Na tom jedinstvenom mjestu prepletanja raznorodnih kultura i različitih etnija te osebujnoga kulturnog suživota, premda i raskola vjera i civilizacija, svakako je došlo i do susreta autohtone toponimije s onom koja ju je jezično preslijila. Prepoznajemo to u djelomičnom preuzimanju ili, bolje rečeno, pretvorbi i prilagodbi panromanskoga grecizma *ecclesia* u turcizam *Kilisa* ili *Klisa*, pri čemu je zadržano značenje i osnovna smisao riječi – crkva. U smislu tog prožimanja i svojevrsnog sinkretizma poslužimo se primjerom položaja *Binbirkilise*, što na turskom znači *Tisuću i jedna crkva*. Položaj je u Anatoliji.¹¹ Nadalje, poštivanje starije hagianimije Bizantskoga Carstva potvrđuju brojni primjeri iz Istanbula (*Aya Irini Kilisesi*, *Ayadimitri Kilisesi*, *Aya Sofia*, *Dirilis Kilisesi* – “Crkva Uskrsnuća”), u Anatoliji (*Aya Yorgi Kilisesi*, *Diyabakiru* (*MeryamAna Kilisesi*) i sl. U Trakiji susrećemo toponim *Kirkilise* (“četrdeset crkava”).

Širenjem turskih osvajanja i na prostore Ugarško-Hrvatskog Kraljevstva susrećemo se s toponimima tipa *Klisa*, kako u međuriječju Drave, Dunava i Save, tako i u susjednoj Bosni i Hercegovini, ali ponegdje i na području zaobalja i arhipelaga istočnog dijela Jadrana.¹² Nas u okviru rasprave zanima pojava tog toponima posebice u međuriječju Drave i Save. Položaj *Klisa*, danas poznatiji kao aerodrom grada Osijeka, bio je predmetom zaštitnih istraživanja

7 Skok 1972, str. 101.

8 *Lat.* *ecclesia*, *tal.* *chiesa*, *fr.* *eglise*, *šp.* *iglesia*, *port.* *igreja* i sl.

9 Šimunović 1986, str. 129.

10 Isti, str. 129.

11 Ramsay 2008.

12 Za usmene podatke o toponimima tipa *Klisa* u istočno-jadranskom zaobalju i arhipelagu (npr. *Klisa* na otočiću Zverinac između Molata i Dugog otoka) zahvalnost dugujem kolegi Vladimiru Skračiću, našem istaknutom filologu sa Sveučilišta u Zadru.

Sl. 1

koja su potvrdila postojanje crkve i dvaju horizonata pokopavanja, odnosno kontinuiteta naseljavanja do osmanskih osvajanja.¹³ U Požeškoj kotlini su u blizini Stražemana i grada Požege također položaji *Klisa*. Već smo spomenuli poneke toponime te vrste u okolici Virovitice. Svi navedeni podatci bili su nam jasnim uporištima i potrebom za detaljnijim traganjima te potvrdom mogućnosti postojanja jasne sveze između toponima i materijalne potvrde postojanja crkve i na položaju *Kliškovac* u Suhopolju.

Jezična analiza i potom istraživanja toponima *Kliškovac* poticala su autora ovih redaka na realnu mogućnost postojanja sakralnog objekta koji je postojao u predosmansko doba.

Poslužit ćemo se nanovo mislima P. Šimunovića, koje u našem uratku nailaze na punu afirmaciju. Naime, prema Šimunoviću, svaki je toponim strukturalni model dvaju dopunjujućih morfema, tj. najmanjih jezičnih jedinica kojima se u ustroju jezika pripisuje značenje. Osnovni morfem je nosilac toponomastičke obavijesti i upućuje izravno na objekt. Drugi morfem obavlja razlučivanje objekata od okolišnih naziva s istim osnovom. Oba pridružena morfema podređena su osnovnom cilju da označe mjesto.¹⁴ U dvočlanom nazivu, kakav je naš *Kliškovac* prepoznaje se kao prvi morfem koji je nosilac toponomastičke obavijesti o objektu – crkvi (grč. *ecclesia* – tur. *kilisa* ili pučki *klisa*

= crkva). Drugi morfem upućuje na postojanje srednjovjekovnog sela (lat. *vicus* – staroslav., *vas* ili *ves* = selo). Spajanjem tih dvaju morfema nastaje imenica – toponim *Kliškovac*, u slobodnom prijevodu *crkveno selo*!

Podsjetimo se u ovom trenutku Gunjačinih misli koje smo naveli kao treći citat u našem uvodnom dijelu teksta. “*Za nestajanje toponomastike najpogubniji su bili periodi dugotrajnih pokreta prilikom seobe naroda i kasnije za prodiranja Turaka i njihova izgon od 15. do 18. st.*”¹⁵ Dakle, toponim *Kliškovac* mogao je nastati za prodiranja i osvajanja Turaka, a u povijesnom sjećanju novodoseljenog puka ostala je uspomena na neko, svakako, važnije naselje, koje je imalo crkvu iz predosmanskog doba.

Ta spoznaja potaknula je arheološki obilazak terena, koje pučanstvo Suhopolja naziva i *Turski grad*, odnosno *Kliškovac*, a ponekad i *Kliškovački grad*. Institut za arheologiju u suradnji s Gradskim muzejom Virovitica organizirao je godine 1989. terenski obilazak, koji je potvrdio postojanje ljudskih kostura, u blizini kote 121,06 m, u usjeku željezničke pruge. Dakle, postojala je realna mogućnost otkrivanja kosturnoga groblja. Slična su površinska upoznavanja nalazišta *Kliškovac* obavljena od strane Instituta za arheologiju i godine 2004., te su još jasnije uputila na potrebu nužnih sustavnih višegodišnjih arheoloških zaštitnih istraživanja.

13 Dorn 1978, str. 130.

14 Šimunović 1972, str. X.

15 Gunjača 1991, str. 125.

Sl. 2

Stručna ekipa Instituta za arheologiju provodila je u razdoblju od 2005. do 2009. godine sustavna pokusna arheološka iskopavanja na položaju *Kliškovac*, poznatom u pučkoj predaji i kao *Turski grad*. Valja nam naglasiti kako je potrebno usvojiti činjenicu da *de facto* postoje dva položaja. Prvi smo pretpostavili kao mjesto na kojem je nekoć u srednjovjekovlju, točnije, prije turskih osvajanja, postojala crkva s možda pripadajućim grobljem na kojemu su pokopani pokojnici iz susjednog sela. Drugi toponim, *Turski grad*, upućivao je na mogućnost postojanja nekog utvrđenog naselja u blizini “crkvenog sela”, *Kliškovca*. Dakle, arheološki zahvat bio je nužna pretpostavka potvrđivanja ili opovrgavanja tih razmišljanja o toponimu kao *spomeniku ljudskog pamćenja*.

Nalazište je otkriveno na blagom koničnom brežuljku, smještenom jugozapadno od općinskog središta Suhopolja (sl. 1). Prostire se na više od 3 ha površine, ali je, nažalost, još od godine 1885. većim dijelom presječeno izgradnjom usjeka za trasu željezničke pruge Virovitica – Slatina – Osijek, zapadno od cestovnog prijelaza preko pruge.

Prve podatke o postojanju tog nalazišta zahvaljujemo Stjepanu Tompaku, ljekarniku, mještaniu Suhopolja, koji je još godine 1913. Arheološkome

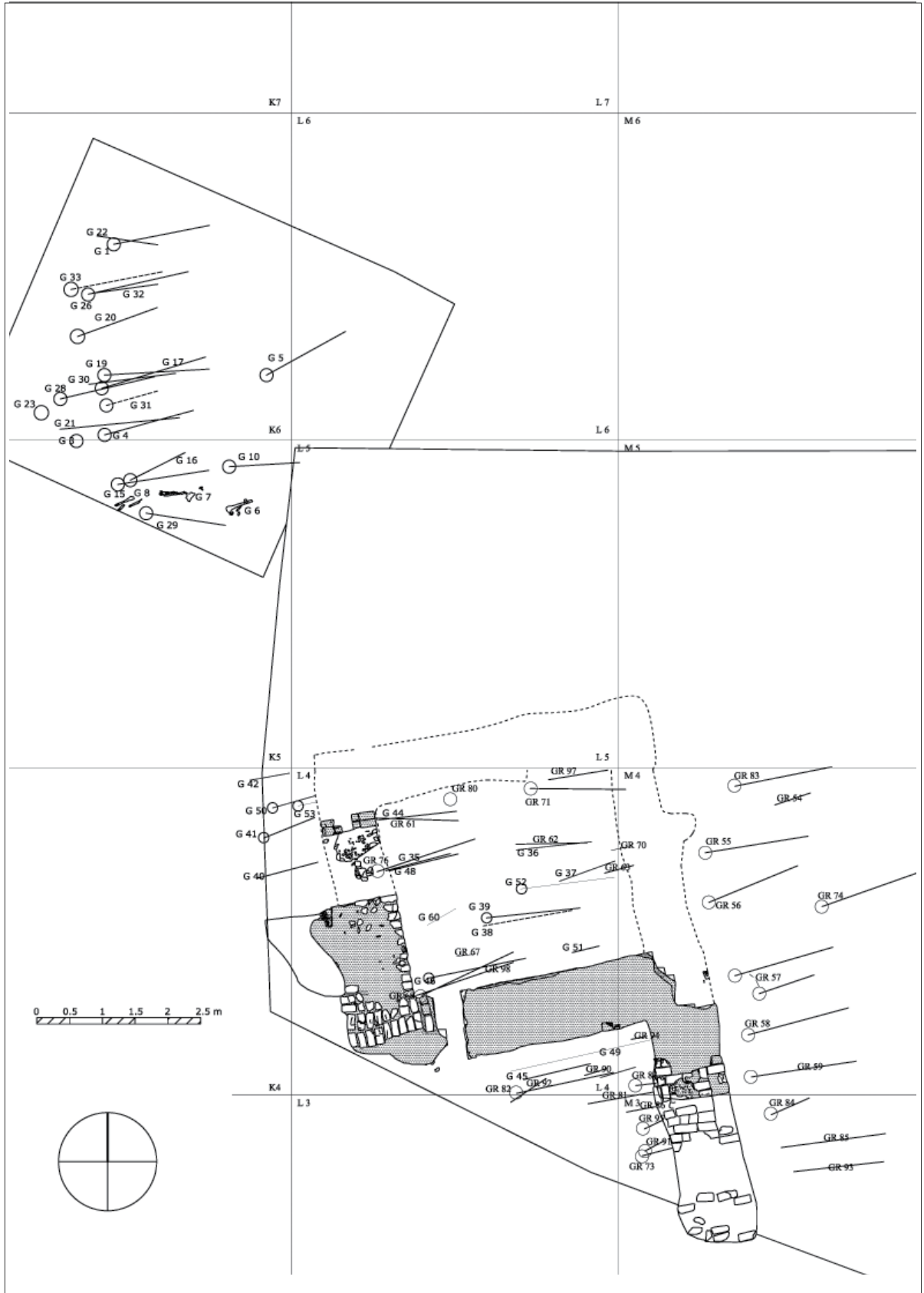
muzeju u Zagrebu darovao dvije ranosrednjovjekovne brončane karičice sa S petljom, s tipološkim obilježjem bjelobrdske kulture, te zbirku numizmatičkih nalaza prikupljenih na položaju *Kliškovac* i na području Suhopolja. Tompak je najvjerojatnije nalaze nakita otkrio u usjeku pruge u kojem su se mogli prepoznavati položaji pojedinih grobova. Ti su pokretni arheološki nalazi upućivali na postojanje groblja i neposredno su potaknuli spominjana rekognosciranja. Zanimljive pojedinačne, ali i skupne nalaze novca iz *Turskoga grada* i okolice Suhopolja obradio je naš vrsni numizmatičar Ivan Mirnik.¹⁶

Arheološka istraživanja organizirana su od 2005. do 2009. godine u okviru znanstvenoga projekta *Srednjovjekovno arheološko naslijeđe Hrvatske (5.–17. st.)*,¹⁷ koji podupire Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. Valja posebice naglasiti kako je od početka projekt novčano, kao i raznim vrstama logistike snažno podupiralo i Općinsko poglavarstvo Suhopolja, koje je prepoznalo

16 Mirnik 1986.

17 Voditelj projekta je autor ovoga rada. Zahvaljujem kolegama suradnicima na tom projektu, kao i brojnim vanjskim suradnicima na uzornom prinosu uspjehu istraživanja u razdoblju od 2005. do 2009. godine.

234 |

Sl. 3

Sl. 4

Sl. 5

Sl. 6

236 |

sl. 7

sl. 8

sl. 9

sl. 10

sl. 11

sl. 12

važnost istraživanja starije prošlosti naselja Suhopolje, poznatog u 18. stoljeću pod nazivom Terezovac, ali i Suhopolje. Naziv je tadašnje naselje dobilo po crkvi sv. Terezije Avilske, koju su podigli grofovi Jankovići, koji su u Suhopolju sagradili i svoj dvorac vidljiv na tzv. Jozefinskom katastru (sl. 2).

Važnost istraživanja i otkrića arheološkog nalazišta Suhopolje–Kliškovac prepoznali su i Zaklada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti te Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.

Pionir naše arheologije Šime Ljubić, prvi ravnatelj Narodnog muzeja u Zagrebu, u blizini sela Terezovca navodi jedan lokalitet s nalazima žarnih grobova.¹⁸ Na taj se način uža okolica današnjega Suhopolja upisala u arheološku kartu Hrvatske. Iz okolice Suhopolja, točnije između sela Gačišta i Budakovca, otkrivena je godine 1871. ostava srebrnih frizaških pfeniga, *frizatika*, te zlatnoga i srebrnog nakita. Sporan je datum zakopavanja skupnog nalaza u razdoblju od 1230. do 1261. godine.¹⁹ Drži se da je novac pripadao nekom trgovcu ili putniku te da nije bio ušteđen u Slavoniji. Navedeni podatak o ostavi i trgovini osvjetljava burno razdoblje, najvjerojatnije provale Tatara 1242., odnosno postojanje važne srednjovjekovne trgovačke prometnice.

S područja Terezovca–Suhopolja u stručnoj je literaturi poznat pojedinačni nalaz slavonskog denara bana Henrika (1269.–1270.), iznimno značajan za nacionalnu numizmatiku, otkriven prije godine 1913. u *gradu Kliškovcu*.²⁰ Josip Tompak iz Suhopolja darovao je godine 1913. Arheološkome muzeju u Zagrebu i srebrni salzburški pfenig nadbiskupa Eberharda II. (1200.–1246.).²¹

Iz drugog vala velikih ratnih nemira i demografskih kretanja u Slavoniji, točnije osmanske ugroze, a prije pada utvrda Našice i Virovitica godine 1552., potječu iz Terezovca–Suhopolja još dvije ostave novca. Godine 1916. otkriveno je na posjedu grofova Jankovića u Suhopolju (Terezovcu) blago s više od 687 komada ugarskih denara Matije I. Korvina (1456.–1490.), Vladislava II. Jagelovića (1490.–1516.), Ludovika II. Jagelovića (1516.–1526.), Ferdinanda I. (1490.–1516.) i Ivana Zapolje (1526.–1540.).²²

S obzirom na karakter našeg priloga, donosimo ovom prigodom samo vrlo sažeti prikaz osnovnih re-

Sl. 13

Sl. 14

zultata arheoloških i interdisciplinarnih istraživanja koja su dala prve znanstvene spoznaje o nalazištu Suhopolje–Kliškovac.

Dosadašnja arheološka istraživanja na položaju *Kliškovac* potvrdila su opravdanost pretpostavke arheologa o postojanju višeslojnoga kosturnoga groblja na redove, ali i tragova tlorisa građevinskih struktura zidanih od masivnih opeka te pokretnih arheoloških nalaza različitih vrsta (sl. 3). Do sada je otkriveno 145

18 Ljubić 1885, str. 164.

19 Mirnik 1986, str. 107. i str. 110. s pripadajućom literaturom.

20 Mirnik 1986, str. 111.

21 Mirnik 1986, str. 111.

22 Mirnik 1981, str. 147, b 5. 725.

238 |

sl. 15

sl. 16

grobnih cjelina, koje na temelju analize pokretnih nalaza možemo opredijeliti u tri horizonta pokapanja, koji obuhvaćaju vremenski raspon od 11. do 15. stoljeća (sl. 4). Grobovi pokazuju u pravilu orijentaciju pokojnika u smjeru zapad (glava)– istok (noge). To dokazuje vertikalnu i horizontalnu slojevitost groblja, odnosno njegovo dugotrajno korištenje, a vjerojatno i postojanje određene rodovske povezanosti. Istraživanja su dokazala i veliku gustoću ukopa na relativno maloj površini.

Pokretni inventar otkriven je u relativno brojnim grobnim cjelinama a tvore ga pokojnikov nakit (sl. 5), nalazi novca (sl. 6), pojasnih spona (sl. 7) i spona za plašt (sl. 8), običnih prstena i prstena pečatnjaka (sl. 9, 1 i 2) te prstena ukrašenih tehnikom granulacije i umetanjem lapis lazulijem (sl. 9, 3).

Postojanje groblja s kontinuitetom pokapanja od svršetka 11. do svakako svršetka 15., a možda i početka 16. stoljeća, praćeno je i posebice vrijednim nalazima građevinskih struktura koje su u proteklome razdoblju istraživanja dokazale postojanje ranije pretpostavljenog sakralnog objekta, građenog od masivnih opeka. Unutar i uokolo crkve, koja je nalazištu podarila i naziv *Kliškovac*, obavljano je pokapanje. Osim grobnog inventara unutar otkrivenoga dijela tlorisa pronađeni su dragocjeni nalazi kamene plastike s tragom oslikavanja, vjerojatno od crkvenog prozora (bifora) (sl. 10, 1), odnosno gotičke zidne žbuke s ukrasnom vrpcom (sl. 10, 2). Posebnu pozornost zavrjeđuje i ukrasni kovinski okov ugla korica knjige (sl. 11), koji se pouzdano može datirati u posljednja desetljeća 15. stoljeća. Veliku dragocjenost predstavlja svakako unikatni nalaz manjega željeznog ranogotičkog ključa vjerojatno od kutije nekog relikvijara (sl. 16).

Na tragove razaranja otkrivene arhitekture crkve i istodobnog stradavanja naselja, vjerojatno u vojnim sukobima, upućuju nalazi izgorjelih opeka, gara od drvenih greda, željeznih čavala (sl. 12), u požaru oštećenog mlata (topuza), (sl. 13), ostruge i ponekih šiljaka od strelica s tuljcem ili trnom za nasad (sl. 14).

Arheološka istraživanja na položaju Suhopolje – *Kliškovac* praćena su i spoznajama pribavljenim bioantropološkom analizom sveukupnog antropološkog fundusa, koja je provedena u Odjelu za arheologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Ta su istraživanja dokazala nasilno stradanje dijela populacije iz nedalekog srednjovjekovnog sela. Usporedno su na dijelu arheoloških nalaza provedena vrlo precizna datiranja pomoću radioaktivnog ugljika (C14), u specijaliziranom laboratoriju za radioizotopska istraživanja u Kielu (Njemačka). To nam primjerice dokazuju analize grobnih cjelina 33,²³ 44²⁴ i 52,²⁵ koje pružaju vrlo pouzdana uporišta za vremensko opredjeljenje.

Nadalje, u tijeku su zaštitni konzervatorski radovi na dijelu ugrožene pokretne građe, a istraženi dio nalazišta je uz pomoć Općinskoga poglavarstva Suhopolja privremeno zaštićen.

Groblje otkriveno na položaju *Kliškovac* u svakom slučaju predstavlja zrcalnu sliku donedavno ne-

23 Datiranje groba 33 (Σ cal Ad 1017–1045 do Σ cal AD 994–1052).

24 Datiranje groba 44 (Σ cal AD 1277–1298 do Σ cal AD 1270–1308).

25 Datiranje groba 52 (Σ cal AD 1284–1306 do Σ cal AD 1277–1322).

poznatoga srednjovjekovnog naselja. U prilog postojanju naselja u neposrednoj blizini otkrivenoga groblja govore pokretni nalazi, prije svega ulomci keramike srednjovjekovnog obilježja (sl. 15, 1 i 2), opeke s jasnim tragom gorenja, tj. stradanja u požaru.

Postojanje naselja dokazuju i geofizička istraživanja koja je provela stručna ekipa Oddelka za arheologiju Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Tijekom 2008. obavljeno je uspješno geofizičko snimanje na površini od jednog hektara, pa su metodom geoelektričnog otpora i magnetometrijom dobiveni izvrsni dokazi o postojanju velikoga građevinskog, tj. spomeničkog kompleksa s brojnim ukopima, odnosno precizniji položaj srednjovjekovnog naselja. Dobiveni pokazatelji dokazuju nužnost i punu opravdanost nastavka istraživanja na nekoliko položaja, koje možemo obuhvatiti zajedničkim nazivom Suhopolje – *Kliškovac*.

Nalazište na položaju *Kliškovac* potvrđeno je i metodom daljinske interpretacije, tj. vertikalnim snimkama lokaliteta. Posebice je nakon istraživanja u 2008. godini obavljeno uobičajeno okomito digitalno snimanje s visine od 13 metara, kao i detaljno arhitektonsko snimanje nalazišta od strane tvrtke ARHEOPLAN d. o. o. iz Dubrovnika.

Na terenu je obavljeno flotiranje uzoraka zemlje iz jama i zapuna, odnosno pranje nalaza keramike, koja se tipologijskom analizom također mogla datirati.

Konzervatorski nadzor tijekom svih godina istraživanja obavljao je u ime Ministarstva kulture Republike Hrvatske – Uprave za zaštitu kulturne baštine Konzervatorski odjel u Požegi, tj. njegov pročelnik dr. sc. Žarko Španiček, odnosno Viktorija Ciganović, dipl. arheologinja.

Koristimo se ovom prigodom da se najsrdačnije zahvalimo Poglavarstvu općine Suhopolje, Zakladi HAZU, Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, Ministarstvu kulture Republike Hrvatske te svim pojedincima i tvrtkama koji su nam olakšali višegodišnji istraživački rad na arheološkom nalazištu Suhopolje – *Kliškovac*.

Ujedno izražavam zahvalnost kolegi dr. sc. Mati Ilkiću s Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, koji je i ovom prigodom dobronamjerno pružio ilustracije i konkretne sugestije u svezi s nekoliko srednjovjekovnih nalaza otkrivenih u *Kliškovcu* (spone za plašt, novci).

Zajedničkim naporom krenuli smo na dug put od toponima i dosegнули dragocjene arheološke i kulturno-povijesne spoznaje o višestoljetnoj prošlosti današnjeg Suhopolja. Taj put, odnosno metodologiju našeg pristupa, dugujemo velikom iskustvu akademi-

ka Stjepana Gunjače, koji nam je bio pouzdani smjerekaz.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Dokazano je postojanje srednjovjekovnog nalazišta *Kliškovac*, koje je prethodilo nastanku Terezovca, odnosno Suhopolja. Početci života toga naselja, na temelju otkrića groblja i crkve, sežu pouzdano u 11. stoljeće, ali je prvotno selo moglo postojati još u 10. stoljeću, jer su pokapanja otpočela u najstarijem horizontu groblja potkraj 10. i početkom 11. stoljeća.

Kada je nastupio prvi prekid života, odnosno pokapanja, može se samo pretpostaviti. Bilo je to, vrlo vjerojatno, zbog mongolske provale godine 1242. Tu dihotomiju u životu ruralne zajednice, odnosno pokapanju u rodovskom kosturnom groblju na redove, potkrjepljuje nalaz spomenutog salzburškog frizatika iz Terezovca–Suhopolja,²⁶ odnosno prije svega skupni nalaz frizaških pfeniga iz Gačića.²⁷

Povlačenjem Mongola (1242.), nakon krvave, ali kratkotrajne povijesne epizode Europe, obnavlja se u doba vladavine ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV. i njegovih nasljednika život u opustošenom Kraljevstvu, pa tako i u naselju koje poslije poznajemo pod toponimom *Kliškovac*. Povijesna vrela šute o nazivu tog naselja, što, dakako, osiromašuje predodžbu o tom svakako važnom središtu koje potkraj 13., ali svakako početkom 14. stoljeća dobiva i sakralnu građevinu. Unutar te crkve (lat. *ecclesia*) i uokolo nje oblikuje se groblje koje pokazuje znatnu gustoću ukopa. Naselje je održalo djelić naziva u dočetu *vac*, u kasnijem toponimu *Kliškovac*. Taj dočetak dokazuje postojanje *vesi*, tj. sela.

Sustavna obnova i procvat prostora nastupili su vrlo vjerojatno tijekom vladavine Anžuvina i Žigmunda Luksemburškog. Tada se svakako obnovio život i u naselju smještenom pokraj značajnog podravskog križišta prometnih pravaca. Pogodan položaj naselja imao je svakako odraza i u porastu trgovine, što potvrđuju relativno česti, raznoliki i bogati nalazi u grobnim cjelinama, od kojih su poneke pouzdano datirane od druge polovice 13. do prvih desetljeća 14. stoljeća.

Drugi val stradanja naselja povezuje se s rastućom osmanskom opasnošću, dakle na promatranom prostoru sve do sredine 16. stoljeća. Turska osvajačka, plima nakon pobjede kod Mohača godine

26 Mirnik 1986, str. 111.

27 Mirnik 1986, str. 107, 110.

1526., dala je naslutiti kojom će silinom preplaviti međuriječje Drave i Save. Prije konačnog osvajanja Našica i Virovitice godine 1552. promatrani prostor bio je kontinuirano ugrožavan i svakako višekratno opustošen od novih osvajača. Već i činjenica što je prometovanje podravskim pravcem bilo uglavnom prekinuto, morala se odraziti na život zajednice, kojoj arheologija nastoji prepoznati razinu duhovnoga i materijalnog života, odnosno po mogućnosti demografski i sociološki ustroj. Stoga su jedinstveni nalaz arhitekture i groblja iz tzv. predosmanskog razdoblja, makar otkriveni u segmentu, od prvorazredne kulturno-povijesne važnosti za rekonstrukciju života u srednjem vijeku na promatranom dijelu kontinentalne Hrvatske. Ujedno, nalazište je, potvrdom snažne sveze filologije i arheologije, upozorilo na pojavu specifičnog horizonta toponima tipa *Klisa*, koji dočarava bogatstvo duhovnoga života na prostoru srednjovjekovne Slavonije, ali i na širem dijelu Europe preslojenom dolaskom novih osvajača, Turaka. Tu povezanost raznih humanističkih i inih polja valja svakako produbiti na spomenutom i sličnim primjerima.

Potvrđeno je pretpostavljeno postojanje srednjovjekovnoga groblja i položaja dijela tlorisa građevinskih struktura – crkve s tri horizonta pokapanja u kontinuitetu od sredine 11. stoljeća, najvjerojatnije do razdoblja osmanske opasnosti.

Definirana je pravokutna sjeverna prostorija kojoj su tijekom gradnje usjeka za trasu željezničke pruge potkraj 19. stoljeća presječeni dijelovi zidova južne prostorije. Nadalje, značajni dijelovi arhitekture koja se prostire na velikoj površini susjedne parcele s južne strane pruge definirani su tijekom godine 2008. Geofizičko istraživanje i arheološki obilazak potvrdili su jasne tragove velikoga spomeničkog kompleksa, koji s arheološkim segmentom istraženim do sada tvori logičnu cjelinu. Unutar toga južnog kompleksa postoje također tragovi grobova dokazani geofizikalnim metodama.

Grobne cjeline otkrivene su unutar tlorisa sjeverne i južne prostorije, ali i ispod njega. Dakle, tijekom korištenja crkve, ali i prije njezine gradnje.

U 145 grobnih cjelina, od kojih je samo dio istražen i proučen, otkriveno je dovoljno pokretnih nalaza, koji daju pouzdane vremenske okvire unutar kojih je obavljano pokapanje pokojnika. To je pouzdan raspon od 11. do 14. stoljeća, koji daljnja istraživanja mogu dopuniti novim spoznajama.

Neki pokretni nalazi, posebice vrijedan kovinski ugao korica knjige, ukrašen florealnim ukrasima, nalazi analogne pokazatelje u materijalu s naših kas-

nosrednjovjekovnih nalazišta u Iloku na dvoru vojvoda Iločkih, potom u *Ružica gradu* u Orahovici, Sotinu, Čepinu, benediktinskom samostanu sv. Mihovila na *Rudini* kraj Požege i susjednih ugarskih lokaliteta.²⁸ Na temelju istovjetnosti taj nalaz pouzdano datiramo u sedamdesete godine 15. stoljeća, što neposredno povisuje i vijek trajanja sakralnoga sklopa i pripadajućega groblja.

Među unikatne pokretne nalaze valja svrstati: numizmatičke, ukrasne (karike sa S–petljom, trojagodne košaraste granulirane naušnice, prstene pečatnjake, prstene izrađene u tehnici granulacije s umetnutim kamenom, pojasne spone i spone za plašt) i svrhovite artefakte (gotički ključ od škrinjice, svrdlo), oružje (strelice, buzdovan, ostruga) i kamenu ukrasnu crkvenu plastiku od prozora (bifora) te ulomak gotičke žbuke s tragom oslikavanja. Mnoštvo kovanih željeznih čavala potvrđuje postojanje drvene krovne konstrukcije otkrivenoga dijela građevinskog objekta. Taj bogati repertoar nalaza kojemu pridružujemo posebnu dragocjenost, bioantropološki fundus relativno brojnoga groblja, podvrgnut je složenoj obradi, zaštiti i pripremi za objavljivanje u okviru monografije s interdisciplinarnim prilozima.

Tijekom godine 2008. dokazano je postojanje dijela naselja. Točnije, u sloju iznad srednjovjekovnih grobova i pripadajućeg im sakralnog kompleksa, otkriveno je nekoliko otpadnih jama te jedan stambeni objekt s ognjištem i ostatcima rupa od drvene konstrukcije koji se datira u drugu polovicu 14. stoljeća. Već su istraživanja ranijih godina, kako obilasci terena tako i geofizikalna snimanja i analiza daljinskom interpretacijom, upućivala na blizinu naselja.

Kakav je život tog naselja bio potkraj 15. i početkom 16. stoljeća, potvrdit će nam zrcalna slika koju nam može pružiti inventar grobnih cjelina koje tvore najmlađi, treći horizont pokapanja na položaju *Kliškovac*. Njoj valja pridružiti i analizu i datiranje antropoloških nalaza. *Kliškovac* je primjerice dao nalaz srebrnog pfeniga bavarskoga vojvode Henrika IV. (1390.–1450.), kakav susrećemo i u susjednoj Sloveniji.²⁹ Kolanje novca dokazuje postojanje trgovine na velike udaljenosti.

Drugi val velikih ratnih nemira i demografskih kretanja u Slavoniji, izazvan osmanske ugrozom, materijalno je naznačen postojanjem skupnih nalaza novca 15. i 16. stoljeća koji potječu upravo iz Tere-

28 Tomičić 2009.

29 Predovnik, Dacar, Lavrinc 2008, str. 90, kat. br. P6, T. 11:6.

zovca–Suhopolja. Dvije ostave novca, koje ujedno potvrđuju blizinu važnoga trgovačkog središta uz podravski prometni pravac i pripadajuće križište cesta, otkrivene su 1916. na posjedu grofova Jankovića u Suhopolju (Terezovcu). To blago ugarskih denara, koji obuhvaćaju razdoblje od Matije I. Korvina (1456.–1490.) do Ivana Zapolje (1526.–1540.),³⁰ pouzdan je signal koji predstavlja razdoblje nemira i stradanja kasnosrednjovjekovne Slavonije, pa i ovdje promatranog njezinog podravskoga dijela, na kojem tada postoji naselje. Može li se i toponim *Pavlovac* koji je u neposrednoj blizini, tj. južno od *Kliškovca*, odnosno područja obuhvaćenog dosadašnjim arheološkim istraživanjima, povezati sa srednjovjekovnim selom? To će potvrditi ili opovrgnuti buduća istraživanja.

30 Mirnik 1981, str. 147, b 5. 725.

U 18. stoljeću, po oslobađanju Slavonije organizira se u blizini prastaroga naselja – *grada Kliškovca* ili *Turskoga grada* novo središte obnovljenoga života potaknuto kolonizacijom i izgradnjom dvorca grofova Jankovića i crkve sv. Terezije Avilske. Ponovno je patronimik (hagionim) crkve dao naziv naselju Terezovcu, ali u sjećanju naroda ostao je i stari naziv Suhopolje, na kojem se upravo nalazi položaj Kliškovac. Siguran od poplava susjednih vodotoka i oborina, taj je prirodni otok, uzdignut u odnosu na današnje općinsko središte, bio ishodištem današnjeg Suhopolja. Tom je Suhopolju dokazana starost koja seže u 10. stoljeće i dokazuje dugotrajan kontinuitet života do 16. stoljeća, u kojem se za dulje vrijeme prekida nit života.

LITERATURA

Dorn 1978

A. Dorn, *Kliško groblje, Klisa, Vukovar – srednjovjekovna nekropola*, AP 20, Beograd 1978, 130–133

Gunjača 1991

S. Gunjača, *Izbor iz djela. Tri preživjela prethrvatska toponima*, Splitski književni krug, Split 1991, 125–154

Horvat 1975

A. Horvat, *O srednjovjekovnoj sakralnoj umjetnosti Like*. Données sur l'art religieux médiéval de la Lika, u: Znanstveni skup "Arheološka problematika Like", Otočac, 22.–24. IX. 1974, Izdanja HAD, sv. I, Split 1975, 127–141

Hrvatska na tajnim zemljovidima 2002

Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća – Virovitička županija, sekcija 4, str. 97.

Biblioteka hrvatska povjesnica – posebna izdanja, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2002.

Ljubić 1885

Š. Ljubić, *O napredku arheološke znanosti u našoj hrvatskoj zemlji*, u: U proslavu petdesetgodšnjice priporoda hrvatske knjige, Rad JAZU, 80 (1885), Zagreb 1885, 148–164

Mirnik 1981

I. Mirnik, *Coin Hoards in Yugoslavia*. British Archaeological Reports, International Series, BAR 95, London 1981, 369–379

Mirnik 1986

I. Mirnik, *O numizmatičkoj topografiji Virovitičkog kraja*, u: Virovitički zbornik 1234–1984: zbornik radova sa Znanstvenog skupa Virovitica u prošlosti i sadašnjosti, održanog u Virovitici 2.–3. listopada 1984. u povodu obilježavanja 750. godišnjice spomena i 40. godišnjice oslobođenja Virovitice, JAZU, skup. Virovitica 1986, 107–112

Ódor 1998

J. G. Ódor, *Anjou-kori öntőforma Majsról (Adatok a 13–15. századi viselet történetéhez)*. [Gussform aus der Anjouzeit von Majs. Angaben zur Tracht des 13–15 Jahrhunderts]. Communicationes archaeologicae Hungariae, Budapest 1998, 123–137

Pleterski, Belak 2002

A. Pleterski, M. Belak, *Grobovi Puščave nad Starim trgov pri Slovenj Gradcu*, Arheološki vestnik (Arh. vest.) 53, Ljubljana 2002, 233–300

Predovnik, Dacar, Lavrinc 2008

K. Predovnik, M. Dacar, M. Lavrinc, *Cerkev Sv. Jerneja v Šentjerneju*, Archaeologia Historica Slovenica, Ljubljana 2008.

Ramsay, Bell 2008

W. M. Ramsay, G. L. Bell, *The thousand and one churches*, Philadelphia 2008.

Skok 1972

P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, knjiga II, JAZU, Zagreb 1972.

Šimunović 1986

P. Šimunović, *Toponimija otoka Brača*, u: Brački zbornik 10, Supetar 1986, X.

Tomičić 1997

Ž. Tomičić, *Zvonimirovo i Josipovo: groblja starohrvatskoga doba u Virovitičko-podravskoj županiji*. Institut za arheologiju, Gradski muzej Virovitica, Centar za kulturu Slatina, Zavičajni muzej, Zagreb–Virovitica–Slatina.

Tomičić 2000

Ž. Tomičić, *Zvonimirovo–Veliko polje. Sumarni prikaz i osvrt na postignuća sustavnih arheoloških istraživanja u razdoblju od 1933.–2000.*, Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva XXXII/3, Zagreb 2000, 81–88

Tomičić 2002

Ž. Tomičić, *Istraživanja kulturnog kontinuiteta na primjeru groblja Zvonimirovo–Veliko polje*, Histria Antiqua 8, Pula 2002 385–395

Tomičić 2004

Ž. Tomičić, *Rezultati istraživanja na Velikom polju kraj sela Zvonimirova tijekom 2004.*, Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva XXXVI/3, Zagreb 2004, 122–126

Tomičić, Dizdar 2005

Ž. Tomičić, M. Dizdar, *Grobovi latenske kulture s velikog polja u Zvonimirovu–Rezultati istraživanja 1993.–1995.*, Pril. Inst. arheol. Zagrebu 22, Zagreb 2005, 59–125

Tomičić & al. 2008

Ž. Tomičić, M. Dizdar, K. Jelinčić, *Kliškovac–Terezovac – Suhopolje. Od mjestopisa do arheološke spoznaje! Rezultati arheoloških istraživanja od 2005. do 2008. godine*, (katalog izložbe), Suhopolje 2008.

Tomičić 2009

Ž. Tomičić, *O ponekim arheološkim svjedočanstvima kasnosrednjovjekovne pismenosti u kontinentalnom dijelu Hrvatske*, u: Humanitas et litarae ad honorem Franjo Šanjek / Zbornik u čast akademika Franje Šanjeka, Slišković, S. i Čoralčić, L. (urednici), Kršćanska sadašnjost / Dominikanska naklada "Istina", Zagreb 2009, 747–776

Suhopolje – Kliškovac. Vom Toponym zur archäologischen Erkenntnis!

Schlüsselwörter: *Suhopolje–Kliškovac, Toponymie, Archäologie, Mittelalter, Gräberfeld, Kirche.*

IN SEINEM BEITRAG gibt der Autor ein zusammenfassendes Bild der Ergebnisse systematischer archäologischer Untersuchungen, die, durch die Analyse der Toponyme angeregt, ein bedeutender Bestandteil langjähriger wissenschaftlicher Forschungsbestrebungen des Jubilars und Akademikers Stjepan Gunjača waren.

Einleitend folgen einige grundlegende Angaben zu Bedeutung und Verbreitung der Toponyme des Typus *Klisa*. Die Verbreitung des Toponyms *Klisa* in den europäischen und asiatischen Gebieten wies die Philologen schon längst auf die Tatsache hin, dass es sich um die Modifikation eines älteren sprachlichen Musters handelt! Der Erläuterung des Sprachwissenschaftlers Petar Skok zufolge, wird aus dem griechischen ἐκκλησία > und lateinischen *ecclesia* "Versammlung", (Abstraktum *Gr. ἐκκαλέω* "ich berufe ein"), d.h. dem panromanischen Gräzismus, das Wort gebildet, welches "eine Kirche" bezeichnet. Dieses Wort verbreitete sich im Laufe des Siegeszuges des Christentums auch im Mittelmeerraum, vor allem im romanischen Sprachraum, wo wir unterschiedlichen Varianten begegnen.

Das türkische Wort *Kilisâ*, das Kirche bedeutet, wurde von der älteren verbliebenen griechischen Sprachgrundlage abgeleitet, die in der historischen Realität noch zu Beginn der türkischen Eroberungszüge in Kleinasien, also im griechischen Sprachraum auf dem Territorium des einstigen Byzantinischen Reiches, vorgefunden worden war. Mit der Eroberung der Balkanhalbinsel und der übrigen vom Osmanischen Reich besetzten Territorien verbreitete sich dieses Toponym auf bedeutende Teile Europas, genau genommen bis zu den westlichen Grenzen der Türkei, die in ihrer spätmittelalterlichen und neuzeitlichen Ausdehnungen tief in das spätmittelalterliche Kroatien reichen. Den Toponymen *Kilisa* und *Klisa* begegnen wir als räumliche Orientierungspunkte immer an den Standorten, wo die Eroberer christliche Kultstätten vorfanden.

Der Erörterung folgt eine kurze Darstellung der archäologischen interdisziplinären Forschungen und Erkenntnisse, die am Standort *Kliškovac* in Suhopolje

in der Zeit von 2005 bis 2009 gewonnen wurden.

Die Vermutung, dass ein mittelalterlicher Friedhof und der Teil des Grundrisses einer baulichen Anlage – Kirche mit drei kontinuierlichen Bestattungshorizonten aus der Mitte des 11. Jahrhunderts, wahrscheinlich seit der Zeit der osmanischen Bedrohung – bestanden, wurde bestätigt.

Es wurde der rechteckige nördliche Raum definiert, deren südliche Mauerteile während des Baus der Eisenbahnstrecke Ende des 19. Jahrhunderts eingegrenzt worden sind. Des Weiteren wurden 2008 bedeutende architektonische Bauteile, die sich über eine große Fläche des benachbarten Grundstücks südlich der Eisenbahn erstrecken, definiert. Geophysische Untersuchungen und eine archäologische Feldbegehung ergaben deutliche Spuren eines großen Denkmalkomplexes, das mit dem bisher untersuchten Segment in logischer Verbindung steht. Innerhalb des südlichen Komplexes finden sich auch Spuren von Gräbern, die mit geophysischen Methoden nachgewiesen werden konnten.

Grabanlagen wurden innerhalb der Grundrisse der nördlichen und südlichen Räume, aber auch darunter entdeckt. Also während der Zeit, als die Kirche in Benutzung war, aber auch bereits vor ihrem Bau.

In 145 Grabanlagen, die bis zum Jahr 2009 freigelegt wurden, und von denen nur ein Teil ausgegraben und untersucht wurde, wurden zahlreiche bewegliche Funde entdeckt. Diese weisen auf einen bestimmten Zeitrahmen hin, in dem Bestattungen stattgefunden haben. Es handelt sich um den Zeitabschnitt 11. bis 14. Jahrhundert, der im Laufe weiterer Untersuchungen durch neue Erkenntnisse ergänzt werden dürfte.

Einige bewegliche Funde, insbesondere die wertvolle, mit florealen Verzierungen dekorierte Metallecke eines Buchumschlags, haben ihre Analogien in den Fundbeständen der kroatischen spätmittelalterlichen Fundorte in Ilok, im Palast der Fürsten von Ilok, in *Ružica grad* in Orahovica, Sotin, Čepin, im Benediktinerkloster des Hl. Michaels in *Rudina* bei Požega sowie in den benachbarten ungarischen Standorten. Anhand der Analogie lässt sich dieser Fund mit Zu-

verlässigkeit in die siebziger Jahre des 15. Jahrhunderts datieren, was auch das Bestehen des sakralen Komplexes und des dazu gehörenden Gräberfeldes unmittelbar zeitlich verlängert.

Als bewegliche Unikatefunde lassen sich folgende klassifizieren: Münzen, Ziergegenstände (Ringe mit einer S-Schleife, korbformige granuliert Dreibeerenohrringe, Siegelringe, in Granulationstechnik gefertigte Ringe mit eingefügtem Stein, Gürtel- und Mantelfibeln) sowie Gebrauchsartefakte (gotischer Schreinschlüssel, Bohrer), Waffen (Pfeile, Haukeule, Sporn), spätmittelalterliche Keramik und steinerne dekorative Kirchenplastik von einem Fenster (mit Doppelbogen), ferner ein Fragment des gotischen Verputzes mit Bemalungsspuren. Zahlreiche geschmiedete Eisennägel bestätigen die Existenz einer hölzernen Dachkonstruktion des freigelegten Teils des Baus. Dieses reiche Fundrepertoire, zu dem neuerdings auch der besonders wertvolle bioanthropologische Fund eines an Gräbern relativ reichen Gräberfeldes gehört, wird gegenwärtig gründlich bearbeitet, konserviert und für die Veröffentlichung in einer Monographie, die auch interdisziplinäre Anlagen beinhalten soll, vorbereitet.

Anschließend stellt der Autor in chronologischer Reihenfolge die archäologischen und historischen Umrisse der näheren Umgebung des Fundortes dar und ist bestrebt, ein Bild des freigelegten Fundortes zu skizzieren und auf seine Bedeutung in der vorromanischen Zeit hinzuweisen.

Dass der mittelalterliche Fundort *Kliškovac* existierte und der Entstehung von *Terezovac*, beziehungsweise von *Suhopolje* voranging, konnte nachgewiesen werden. Der Beginn des Lebens in dieser Siedlung reicht – wie die Entdeckung des Gräberfeldes und der Kirche andeuten – sicherlich in das 11. Jahrhundert zurück. Jedoch dürfte das ursprüngliche Dorf noch im 10. Jahrhundert bestanden haben, denn die Bestattungen im ältesten Gräberfeldhorizont hatten Ende des 10. und Anfang des 11. Jahrhunderts begonnen.

Wann die Bestattungen erstmals nicht mehr vorgenommen wurden, lässt sich nur vermuten. Wahrscheinlich endeten diese infolge der mongolischen Invasion 1242. Diese Dichotomie im Leben der Dorfgemeinschaft, beziehungsweise bei der Bestattung im Skelettreihengräberfeld einer Sippe, wird durch den Fund des bereits erwähnten Salzburger Friesacher aus *Terezovac-Suhopolje*, beziehungsweise vor allem der Friesacher Pfennige aus *Gaćište*, belegt.

Mit dem Rückzug der Mongolen (1242) nach der blutigen aber kurzen Episode in der Geschichte Europas, änderte sich während der Herrschaft des un-

garisch-kroatischen Königs Bela IV. und seiner Erben das Leben im verwüsteten Königreich und somit auch in der Siedlung, die wir später unter dem Toponym *Kliškovac* kennen lernen. Die geschichtlichen Quellen geben keine Auskunft über den Namen der Siedlung, was die Vorstellung von diesem damals sicherlich bedeutenden Zentrum, das Ende des 13. und auf jeden Fall Anfang des 14. Jahrhunderts, einen Sakralbau erhielt, erschwert. In der Kirche (*lat. ecclesia*) und um sie herum befand sich das Gräberfeld, das eine beachtenswerte Bestattungsdichte aufweist. Die Siedlung behielt einen Teil ihres Namens bei, der sich in der Endung *vac* im späteren Toponym *Kliškovac* wiederfindet. Diese Endung belegt die Existenz eines *ves*, d.h. eines Dorfes.

Der systematische Wiederaufbau und das Aufblühen des Gebietes erfolgten sehr wahrscheinlich während der Herrschaft der Könige aus dem Königshaus Anjou und Sigismund von Luxemburg. Damals veränderte sich auch das Leben in der Siedlung, die sich neben dem bedeutenden Verkehrsknotenpunkt in der Podravina befand. Die günstige Lage der Siedlung spiegelte sich wohl auch im zunehmenden Handel wider, was die relativ häufigen, vielfältigen und reichen Funde in den Grabanlagen bestätigen. Mit großer Sicherheit können manche Fundstücke in die zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts bis zu den ersten Jahrzehnten des 14. Jahrhunderts datiert werden.

Die zweite Welle der Siedlungszerstörung wird mit der wachsenden Osmanengefahr in Verbindung gesetzt; d.h. im untersuchten Gebiet bis Mitte des 16. Jahrhunderts. Die Masse der türkischen Eroberungen nach dem Sieg bei Mohács im Jahr 1526 lässt vermuten, wie gewaltig die Türken in das Zwischenstromgebiet der Drau und Save eindringen. Vor der endgültigen Eroberung von Našice und Virovitica in 1552 wurde das untersuchte Gebiet kontinuierlich von den neuen Eroberern bedroht und sicherlich mehrmals verwüstet. Schon die Tatsache, dass der Verkehr entlang der Podravina-Route überwiegend unterbrochen war, musste das Leben der Gemeinschaft, deren geistiges und materielles Leben, beziehungsweise den demographischen und soziologischen Aufbau, die die Archäologie bestrebt ist zu erforschen, beeinflusst haben. Daher sind die einheitlichen Funde der Architektur und des Gräberfeldes aus der sogenannten vorosmanischen Periode – wenn auch nur in Segmenten freigelegt – für die Rekonstruktion des Lebens im Mittelalter im untersuchten Teil des kontinentalen Kroatiens von außerordentlicher kultureller und historischer Bedeutung. Der Fundort belegte zugleich den starken Zusammenhang zwischen Philologie und

Archäologie, und weist auf das Vorkommen des spezifischen Horizontes der Toponyme des Typus *Klisa* hin, das ein Bild von dem Reichtum des geistigen Lebens auf dem Gebiet des mittelalterlichen Slawoniens, aber auch des breiteren Teil Europas gibt, welches jedoch durch die neuen Eroberer – den Türken – überschichtet wurde. Dieser Zusammenhang zwischen verschiedenen Geisteswissenschaften und sonstigen Bereichen soll anhand des genannten Beispiels und ähnlicher Beispiele vertieft dargestellt werden.

Im Jahre 2008 wurde auch die Existenz eines Teils der Siedlung nachgewiesen. Genaugenommen wurden in der Schicht oberhalb der mittelalterlichen Gräber und des dazu gehörenden Sakralkomplexes mehrere Abfallgruben sowie ein in die zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts datiertes Wohnobjekt mit einem Herd und Überresten einer Holzkonstruktion freigelegt. Schon die Forschungen in den vergangenen Jahren – Feldbegehungen als auch geophysikalische Aufnahmen und Analyse anhand der Ferndeutung – deuteten auf die Nähe einer Siedlung hin.

Wie das Leben in dieser Siedlung Ende des 15. und Anfang des 16. Jahrhunderts aussah, kann anhand der Bestände der Grabanlagen, die den jüngsten, dritten Bestattungshorizont am Standort *Kliškovac* bilden, spiegelbildlich rekonstruiert werden. Hinzu kommt auch die Analyse und Datierung der anthropologischen Funde. Zum Beispiel brachte *Kliškovac* den Fund eines Silberpfennigs des bayerischen Herzogs Henrik IV. (1390–1450) zutage, denen wir auch im benachbarten Slowenien begegnen. Der Geldverkehr belegt das Bestehen des damals üblichen Fernhandels.

Die zweite Welle der großen Kriegsunruhen und demographischen Bewegungen in Slawonien, hervor-

gerufen durch die bereits erwähnte osmanische Gefahr, wurde anhand von Gegenständen – Kollektivfunde von Münzen aus dem 15. und 16. Jahrhundert – nachgewiesen, die gerade von Terezovac-Suhopolje stammen. Zwei Geldhorte, die die Existenz eines bedeutenden Handelszentrums entlang der Podravina-Verkehrsstrecke und den dazu gehörenden Verkehrsknotenpunkt bestätigen, wurden 1916 auf dem Besitz der Grafen Janković in Suhopolje (Terezovac) freigelegt. Dieser Schatz, bestehend aus ungarischen Denari aus der Periode von Matthias I. Corvinus (1456–1490) bis János Zápolya (1526–1540), sind zuverlässige Zeichen für die Zeit der Unruhen und der Zerstörung des spätmittelalterlichen Slawoniens und seines hier untersuchten Gebietes Podravina, in dem sich damals die Siedlung befand.

Im 18. Jahrhundert, nach der Befreiung Slawoniens, entstand in der Nähe der uralten Siedlung – *der Stadt Kliškovac* oder der *Türkischen Stadt* – ein neues Zentrum des wiederhergestellten Lebens, ange-regt durch die Kolonisierung und die Errichtung des Schlosses der Grafen von Janković und der Kirche der Hl. Teresa von Ávila. Wiederum gab der Patronymik (Hagionym) der Kirche den Namen der Siedlung Terezovac, aber im Volk blieb auch die alte Bezeichnung Suhopolje, wo sich der Standort Kliškovac befindet, bewahrt. Vor Überschwemmungen der benachbarten Wasserläufe sowie der Niederschläge war diese natürliche Insel, die höher als das heutige Gemeindezentrum liegt und Ursprung des heutigen Suhopolje ist, geschützt. Das Alter dieses Suhopolje reicht in das 10. Jahrhundert zurück und belegt die andauernde Kontinuität des Lebens bis zum 16. Jahrhundert, dessen Lebensfaden für längere Zeit unterbrochen war.

